

مقدمه

فاطمیان و حمدانیان از دولتهای مهم شیعه در سده‌های میانه بودند. فاطمیان با مذهب شیعی اسماعیلی از اواخر سده سوم تا نیمه سده ششم هجری در افریقيه و مغرب و سپس مصر و حمدانیان با مذهب شیعی امامی در سده چهارم هجری در موصل و حلب حکومت می کردند.

در این کتاب اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی این دو دولت شیعی در دو بخش معرفی شده است:

در بخش اول، تاریخ خلفای فاطمی در هشت فصل آمده است:

در فصل اول و دوم، تاریخ فاطمیان از آغاز تا تشکیل خلافت بررسی شده است. شکل گیری اسماعیلیان و گسترش دعوت آنان در سده سوم در عراق، ایران، بحرین، یمن، افریقيه و مغرب از مباحث این بخش است.

در فصل سوم، خلافت فاطمیان در افریقيه و مغرب معرفی شده است. چهار خلیفه نخست فاطمیان در سالهای ۲۹۷-۳۶۲ ه. ق در افریقيه و مغرب خلافت می کردند. در آن سالها، فاطمیان زمینه تصرف مصر و انتقال خلافت از افریقيه به آنجا را مهیا کردند.

در فصل چهارم، خلافت فاطمیان در مصر آمده است. چهار سال پس از تصرف مصر به وسیله جوهر صقلی، سردار فاطمی، خلافت فاطمیان به مصر منتقل شد. فاطمیان در مصر اهمیت و شهرت بیشتری یافتند. دوره اقتدار آنان در مصر از خلافت المعز تا المستنصر بود که در این بخش، رویدادهای آن دوران بررسی شده است.

خلافت فاطمیان از اواخر دوره المستنصر به دلیل نزاعها و درگیریهای داخلی

و ورود ترکها و اقوام دیگر رو به ضعف نهاد و به فرقه‌های متعدد تقسیم گردید. در فصل پنجم رویدادهای آن عصر، که دوره انحطاط فاطمیان است، آمده است. خلافت فاطمیان در دوره العاضد، چهاردهمین و آخرین خلیفه فاطمی، در سرایشی قطعی سقوط قرار گرفت و سرانجام در سال ۵۶۷ ه. ق، صلاح‌الدین ایوبی به حیات فاطمیان پایان داد. آن دوره، عصر کشاکش وزرا و نیروهای خارج از مصر بود که در اثر ضعف بسیار فاطمیان یکه‌تاز مصر شده بودند. در فصل ششم رویدادهای پایانی خلافت فاطمیان بررسی شده است.

در فصل هفتم، تشکیلات سیاسی-دیوانی و دعوت فاطمیان آمده است. در این راستا، مقام و موقعیت خلیفه، وزارت، قضاوت و سازمان اداری فاطمیان، و سازمان دعوت و داعیان بزرگ آنان در مصر و خارج از آن بررسی شده است. در فصل هشتم، پیشرفتهای علمی، دانشمندان و مراکز علمی بزرگ فاطمیان مانند الازهر و دارالعلم و کتابخانه‌های مهم آن در مصر آمده است. همچنین در این بخش اوضاع اجتماعی و اقتصادی مصر عصر فاطمیان بررسی شده است. در بخش دوم، تاریخ حمدانیان در چهار فصل آمده است:

فصل اول و دوم، درباره تاریخ حمدانیان و حمدانیان موصل است. حمدانیان در سال ۳۱۷ ه. ق حکومت شیعی خود را در موصل بنیان نهادند. آنان در مدت نسبتاً کوتاه حکومت خود در شمال بین‌النهرین، فرازونشیه‌های بسیاری را در بر خورد با عباسیان، آل‌بویه و سرداران و امیرالامراه‌های حاکم بر بغداد پشت سر نهادند.

فصل سوم، به حمدانیان حلب در شمال سوریه پرداخته است. سیف‌الدوله حمدانی در سال ۳۳۳ ه. ق شعبه‌ای دیگر از حمدانیان را در این منطقه پایه‌گذاری کرد. این شاخه از حمدانیان شهرت و اعتبار بیشتری یافتند. آنان در صف اول مقابله با امپراتوری روم شرقی بودند و بیشتر عمر بنیان‌گذار آن، سیف‌الدوله، در میدان مبارزه و جهاد با رومیان گذشت. پس از سیف‌الدوله، حمدانیان حلب اعتبار خود را از دست دادند و بیشتر پیرو دولتهایی مانند فاطمیان یا رومیان شدند.

در فصل چهارم، اوضاع مذهبی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی حمدانیان بررسی

شده است. فعالیت‌های مذهبی و فرهنگی هر دو شاخهٔ حمدانیان در پرتو مذهب شیعی بوده است. حلب، در دورهٔ حمدانیان از مراکز مهم فرهنگی و علمی جهان اسلام به شمار می‌رفت و شهرت و آوازهٔ آن موجب شد دانشمندان و ادبا از سراسر سرزمین‌های اسلامی به دربار حمدانیان حلب روی آورند.

این اثر به عنوان متن درسی برای درس تاریخ فاطمیان و حمدانیان در رشتهٔ تاریخ تألیف شده است. داوری دربارهٔ این تألیف با صاحب‌نظران است و همین مقدار که پژوهنده‌ای در زوایای فصول آن به نکته‌ای سزاوار توجه دست یابند، بهترین پاداش کوشش ناچیز مؤلف خواهد بود.

این اثر به صورت مشترک توسط دانشگاه اصفهان و سازمان سمت منتشر می‌شود. تلاش این عزیزان شایان تقدیر و تشکر است.

محمدعلی چلونگر

بهمن ماه ۱۳۸۶